

Köroğlu Destanı: Bir Avrasya Destanı

Koroglu Epos: The Eurasian Epos

Naile ASKER*

Özet

Anadolu, Türkmen, Azerbaycan, Özbek, Başkurt, Tatar, Kazak, Karakalpak Türkleri vs. halkların sözlü edebiyatının destancılık geleneğinin başyapıtı olan Köroğlu destanının Doğu versiyonu Türkistan, Batı versiyonu Anadolu ve Azerbaycan varyantlarıdır. Destan, Anadolu'dan Osmanlı akınlarıyla birlikte Avrupa'nın merkezine kadar gitmiş ve Balkanlarda da yaygınlaşmıştır. Türk destancılık tarihine damgasını vurmuş “Köroğlu” destanı bugün Sibirya'dan Balkanlara kadar Türkçe konuşulan hemen hemen bütün coğrafyalara yayılmış durumdadır. Türk dünyasının geniş coğrafyasını ve Türk halklarının dil ve sosyo-kültürel özelliklerini düşünürsek versiyonlar arasındaki farklar kaçınılmazdır. Bugüne kadar Köroğlu destanı kadar bütün Türk dünyasına mal olmuş başka bir destan yoktur ve doğal olarak, bu destanın yaklaşık beş yüz versiyonu mevcuttur.

Bu bildiriye Köroğlu destanının Türk destancılık geleneği içerisindeki yerinden, geçtiği tarihi süreçten bahsedilecek, en kadimden (Doğudan) en yeniye (Batıya) kadar ortak ve farklı yönleriyle ele alınarak araştırmaya tabi tutulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Köroğlu, destancılık geleneği, Türk, doğu, batı, destan*

Abstract

* Doç. Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü, qaracantali@live.com

Eastern version of Koroghlu epos – the masterpiece of epicurean tradition Anatolian, Turkmen, Azerbaijan, Uzbek, Bashkir, Tatar, Kazak, Karakalpak Turks oral literature is Turkestan version, Western version is Anatolian and Azerbaijan variants. Epos went from Anatolia to the center of Europe with Ottoman influxes and also in the Balkans. The Koroghlu epos, which has stamped in Turkish epicurean history, is spreading almost all the geographical spoken Turkish from Siberia to the Balkans. If we consider the broad geography of the Turkish world and the language and socio-cultural characteristics of the Turkish people the differences between versions are inevitable. Until today, there is no other epic that cost the entire Turkish world as much as the Koroghlu epos, and naturally there are about five hundred versions of this epos.

Koroghlu epos will be investigated in this declaration with its place in Turkish epic tradition, with information on the historical process and with common and different ways from the earliest (East) to the most recent (West).

Key words: *Koroghlu story, tradition of epic, Turkish, east, west, epos*

Türk halk hikayeleri, bir başka adıyla destanlar hacmine ve anlatım biçimine göre bazen dizi, bazen tek çilt şeklinde halk romanlarıdır. Hikayeler genellikle konusuna göre iki ana başlık: aşk ve kahramanlık konuları altında incelenir. Dünya halk edebiyatında da despot rejimlere karşı çıkan, yoksul insanların yanında yer alan halk kahramanları vardır. Bu açıdan Köroğlu ortak Türk halk kahramanı, Köroğlu destanı da bir halk kahramanlık hikayesidir (Edebiyatşünaslık, 1988: 58). Türk halk edebiyatımızın başlangıcı olarak kabul edilen, hacmine ve anlatım tarzına göre folklörün en büyük, geniş türü olan destanlarımızın kökü eski Türk mitolojisinin derin katlarına kadar iner. Destancılık devri olarak da tanımlanan eski Türk halk hikayecilik geleneğine baktığımızda çok sayıda destanlara rastlarız. Halk destanlarımızın sayısının bu kadar çok olması Türkün zaferlerinin bir kaç destana sığdırılmayacak kadar çok olması ile bağlıdır.

Destan anlatan (bu bir ozan, bir şaman, bir aşık), destanı kendisinin lüzum gördüğü parçalara bölerek, kahramanı özel övgülerle ve mübalağa ile terennüm eder, en heyecanlı kısımlarını kahramanın dilinden şiirle anlatır. Şiir dizelerine sıra geldiğinde bunları kopuzuyla, sazıyla çalarak avazla (makam) okur.

Destanlarımız, nesir ve nazımlı bir yapıya sahiptir, tasvir ve şiir kısımlarında kalıplaşmış üslup ve ifadelerle rastlıyoruz, genellikle kahramanlıktan ve aşktan bahseder, bazen bu iki konu bir aradadır. Eski Türk destanları kahramanlık konusundadır ve genellikle bir savaşçı, bir hükümdar veya yiğitlik yapmış her hangi biri hakkındadır. Tasvir kısımlarında anlatıcının dili kullanılmış, ama kendisi olaylara karışmamıştır. Genellikle anlatıcının kimliği bilinmez, o, meçhul bir ozan veya şamandır. Kahramanlık, yiğitlik, korkmazlık, cesaret, savaş ve vatan aşkı, mertlik, dürüstlük, adalet gibi yüksek insani değerler bu destanların ortak özellikleridir. Eski Türk geleneğine bağlı olan bütün destanlarımız bu konularda bir birine sıkı bağlıdır. Aynı zamanda bu destanlar kendi başına özgün eserler olmakla yan yana yapı ve şekil olarak da bir birinden farklıdır.

Türk halk hikayeciliği geleneğinde bir bölge uygulamak gerekirse bunu Dede Korkut destanına kadar ve Dede Korkut destanından sonra diye bölmek gerek. Bazı Türk kaynaklarında destanlarımızı İslam'a kadar ve İslam'dan sonra diye ikiye bölerler. Ama bazen destanın yazıya alınması ve ya yeniden istinsahi sırasında İslami imgelerin katipler tarafından destana ilave edildiğini düşünerek bu bölgeyi güvenilir bulmuyoruz. Dede Korkut destanına kadar bütün destanlarımızda anlatıcı üçüncü şahıstır ve hep sahne arkasındadır, ama Dede Korkut destanı ve ondan sonraki bütün destanlarımızda anlatıcı sahneye çıkar ve hatta tüm olayların esas kahramanı anlatıcı kendisi olur.

“Dede Korkut hem olayları anlatım biçimine, hem şiir kısımlarının inceliğine göre kendinden önceki destanlardan keskin farklılık göstermekte. Dede Korkut hem de ona göre farklıdır ki, artık 12 boydan (hikaye) oluşan seri destandır. Her bir boy kendiliğinde bağımsız gibi gözükse de, bütün boylar bir birine ortak süjet hattıyla birleşmiştir. Kendinden sonra gelmiş bütün destanlarda Dede Korkut etkisi açık aşık duyulmaktadır. Bu etki Köroğlu'da daha belirgin şekilde görülüyor: Köroğlu destanı Azerbaycan halk hikayeleri içerisinde tek örnektir ki, bütün kurgu şekli, edebiyat şekli-kuruluş, genel içerik ve fikri ile Dede Korkut'a tamamen uygundur” (Çemşidov, 1977: 151).

“Son araştırmalar gösteriyor ki, Köroğlu 14. yüzyılda yaranmıştır” (Sadıqov, 1998: 38). 16-18. yüzyıllarda destan bütün kolları ve versiyonları ile beraber büyük bir yükseklikte kalmış, 19. yüzyılın ortalarına kadar yeni kollar ve ilaveler edilerek gençleştirilmiş ve bu tarihten sonra günümüze kadar çok az değişime uğramıştır. Türk halk hikayecilik geleneğinde ilk destanlar

yalnızca kahramanlık konulu idi, Dede Korkut sonrası destanlar artık hem kahramanlık, hem aşk ya da iksinin de bulunduğu destanlara dönüştü. Köroğlu Dede Korkut`la 15-18. yüzyıllarda yaranmış destanlarımız arasında bir aşama oluşturmaktadır.

Köroğlu destanı hem kahramanlık, hem aşk konularını işleyen bir çok kolları ve versiyonları olan bir eposdur. Köroğlu`dan bahsederken onu Doğu ve Batı versiyonları olarak iki ana versiyon gibi kabul etmemiz gerek. “Köroğlu destanının Batı (Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar, Kırım) kolları ile Doğu Türkistan (Uygur, Türkmen, Özbek, Tacik, Kazak, Karakalpak) kolları olmak üzere iki ana metin ve bunlar etrafında teşekkül eden yüzü aşkın kolu bulunmaktadır” (Türkmen, 1983: 83-90).

Anadolu, Türkmen, Azerbaycan, Özbek, Başkurt, Tatar, Kazak, Karakalpak Türkleri sözlü edebiyatının şaheseri olan Köroğlu destanı Anadolu`dan Osmanlı akınlarıyla birlikte Avrupa`nın merkezine kadar yol almış ve Balkanlar`da da yaygınlaşmıştır. Türk hikayecilik tarihine damgasını vurmuş Köroğlu hikayesi bugün Sibiryadan Balkanlara kadar Türkçe konuşulan hemen hemen bütün coğrafyaya yayılmış durumda. Türk, sözlü edebiyatının başyapıtı olan Köroğlu hikayesinin Batı versiyonu Anadolu ve Azerbaycan versiyonudur. Anadolu versiyonu da kendi içerisinde İstanbul, Kars, Elazığ, Erzurum, Antep, Maraş, Bolu vb. bölgelerde farklılık göstermektedir. Bugüne kadar Köroğlu hikayesi kadar tüm Türk dünyasına mal olmuş başka bir hikaye yoktur ve hiç raslantı değil ki, bu hikayenin 500`e yakın versiyonu mevcuttur.

Türk dünyanın geniş coğrafyasını ve Türk halklarının dil ve sosyo-kültürel özelliklerini düşünürsek versiyonlar arasındaki farklar kaçınılmazdır. Orta Asya ve ya Türkistan versiyonu adlanan Doğu versiyonunda Köroğlu soylu bir aileden geliyor, o, bir han oğludur. Burada eski destancılık geleneğinin kahramanlarından kalmış mifolji motiflerin izlerini görmek mümkündür. Köroğlunun doğumu sırasında görülen olağanüstü olaylar da eski Türk destan geleneğine has bir unsurdur. Türkmen versiyonunda Köroğlu`nun babası Cıgali Beğ rüyasında aldığı emre uyarak mezarlığa gider ve mezardaki çocuğu alır, ona Ruyşen ismini verir. Kazak versiyonunda ise rüyayı Köroğlunun anası görür. Ana Akanay rüyada öldürüleceğini, öldükten sonra doğum yapacağını, çocuğunun onun intikamını alacağını görür. Özbek versiyonunda ana Hilalay öldükten sonra mezarda doğurur. Bir keçi tarafından beslenen çocuğu farkeden çoban baba Hasan Beğ`e haber verir ve baba çocuğu mezardan alır (Ekinci, 2004: 107). Bazı versiyonlarda

Koroğlu'yu öz sütüyle kurd büyütmiştir. Özbeklerdeki Goroğlu at sütüyle, Tükmenin Qoroğlu'su keçi südü ilə mayalanmıştır.

“Büyük bir destanın Anadolu və Azərbaycan sahası anlatmalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal siyasi olaylarının etkisiyle yeniden şekillendiğini belirttiğimiz Koroğlu bu süreçle birlikte mitolojik bir çok yönünü (han soyundan gelmemesi, doğum sırasında olağanüstü olayların yaşanmaması, dış düşmanlara karşı savaşmaması vb.) kaybetmiştir. Mitolojik ve tarihsel yönlerinin çarpışmasında Koroğlu bir yönüyle bozkır toplumunun değer yargılarından ve toplumsal kabullerinden uzaklaşmış bir yapı sergilemekte, bir yönüyle de geçmişteki bir destan kahramanını çağrıştırmaktadır” (Öncül, 2010, s. 140).

Batı versiyonunda kahramanın doğumundan ve çocukluğundan bahsedilmez. Koroğlu (Rövşen-Ruşen) karşımıza delikanlı olarak çıkar. Bundan başka Koroğlu'nun ailesinden bahsedilmez ve ya sadece babadan bahsedilir. Babanın ismi bazı derlemelerde Alı (Azərbaycan dastanları IV cilt, 2005: 7), bazı derlemelerde Yusuf (Kaplan, 1973: 1), bazılarındaysa Ahmettir (Boratav, 1988: 199). Koroğlu destanının Türk ağızlarında olan versiyonlarında kahramanın ismi Koroğlu, Göroğlu, Goroğlu, Koroğlu olarak geçer, yine kahramanın mekanı Canlibil, Çenlibel, Cenbil, Çamlıbel gibi farklılıklar gösterir.

Azərbaycan'da Koroğlu'nun meskeni Çenlibeldir, Orta Asya'da ise Yıldız dağıdır.

Anadolu versiyonu da kendi içerisinde bölgelere göre farklılık göstermektedir. Anadolu sahasından destanın 15 kolu derlenmiştir. Anadolu kolları ile ilgili olarak M.H. Tehmasib'in “Koroğlu” (1975), H. Beyaz'ın “Koroğlu'nun Antep Rivayeti” (1986), S. Koçak'ın, “Koroğlu'nun Erzincan Varyantı” (1992), H.A. Özturan'ın “Maraş Ağzı Koroğlu” (2009) kitapları gibi çok sayıda derlemeler ve çalışmalar yapılmıştır.

Azərbaycan ve Doğu Anadolu'da ozanlar, aşıklar tarafından anlatılan, şiir kısımları saz eşliğinde okunan ve çeşitli versiyonları olan Koroğlu hikayeleri anlatanın yaklaşımına, sempatisine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklara göre 24, bazılarına göre 20 kolu olan bu destanın genellikle 17 kolu yaygın olarak biliniyor.

Koroğlu destanında araştırılmağa ihtiyaç duyulan başka bir tema da standaki halk şiiri örnekleri ve aşık havalarıdır. “Azərbaycan Destanları”

serisinin 4. ciltinde yer alan K roĝlu destanının 2005 baskısında destanında hiç bir kolda yer almayan, ama aşıklar tarafından K roĝlu mahlasıyla okunan 30'a yakın Şiir yer almakta. Bu Şiir  rn kleri ve bu havalar destandan kenarda bir anlam taşıamaz ve genellikle destandan kenarda kullanılmaz.

Azerbaycan'da destan kahramanı Aşık K roĝlu'nun yarattığı düşünülen, veya onun anısına aşıkların yarattığı 20'den fazla K roĝlu havasının olduğu bilinmektedir. Bunlara Atlı Koroĝlu, Koroĝlu Behri, Döşeme Koroĝlu, Osmanlı Bozuğu, Koroĝlu Gaytarması, Koroĝlu R baisi, Misri Koroĝlu, Koroĝlu Muhamması, Bozuğu Koroĝlu, Cengi Koroĝlu, Nefesekme Koroĝlu vb. havalarını örnek olarak gösterebiliriz. ‘‘Osmanlı Bozuğu’’ Korkut Ata'dan günümüze kadar gelmiş ‘Bozuğu’ qopuz havasından doğmuştur. Bu saz havası Azerbaycan'da ‘Behmeni’ adıyla aşıklar arasında çok yaygındır. K roĝlu havalarını her aşık okuyamaz, bunun için yüksek zil ses ve boğaz gerekiyor. Azerbaycan'da ve Doğu Anadolu'da bu havaları okuyan aşıklar Koroĝluhan aşıklar olarak adlanmaktadır.

Kazakistan'da ve Orta Asya'da az sayıda K roĝlu havaları vardır. Koroĝlu Köyü, Koroĝlunun At Oynadışı, Yıldızdağ Koroĝlu bunlardan bir kaçıdır. Kazakistan'da dombracılar, Orta Asya'da tutarcılar, Özbekistan ve Türkmenistan bakşıları K roĝlu havalarını yerden minderi üstünde bardaş kurup oturarak, Türkiye'de de ya yerde, ya sandalyede oturarak söylerler. Azerbaycanda aşıklar bu havaları her zaman ayakta meydanı dolanarak okurlar.

Son dönemlerde güzel sanatlar profesörü Tariyel Memmedov aşık havaları araştırmalarına çok değerli katkılarda bulunmuştur. O, klasik aşık havalarının bir çoğunu notaya almış ve kitap halinde bastırmıştır. Ayrıca K roĝlu havalarının Azerbaycan ve Türkiye aşıklarının ifasında yazılmış orijinal nota yazılarını, ilave olarak 1938-40'lı yıllarda Azerbaycan'da başlayan ve maalasef yarım kalmış derleme çalışması çerçevesinde bir ekip tarafından yazılmış K roĝlu aşık havalarının nota elyazılarını da bastırmıştır.

K roĝlu havaları adı altında K roĝlu destanında geçen tüm havaların yapı özellikleri tetkik edilmiş, bütün materyeller müellif tarafından 1978-1981 yılları arasında Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde düzenlenen folklor-etnografya bilimsel çalışmalarında incelenmiştir. Toplanan materyellerin grafik belgeleştirilmesi  stat aşıkların ifasında ‘canlı icra’ yoluyla hayata geçirilmiştir.

Sazın sihri, mucizesi destanda bir kaç yerde özellikle ele alınmıştır. Köroğlu'nun Beyazıt Seferi kolunda Tokatlı Hasan Paşa'nın gönderdiği kulun nasıl bir insan olduğunu denemek için Köroğlu'nun sazdan, sazın sihriinden istifade etmesi destancılık geleneğinde yeni bir olaydır ve eşine raslanamaz bir deneme şeklidir:

“– Aye, verin benim sazımı.

Sazı verdiler Köroğlu'ya. Ondan yüzün Demirçioğlu'ya tutup dedi:

– Aye, Demirçioğlu!

Demirçioğlu dedi:

– Can, Köroğlu!

Köroğlu dedi:

– Sen onun kollarını al eline, gözlerini de dik gözlerine. Ben çalıp okuyacağım.

Bakarsın eğer benim sazım, sözüm ona eser elledi, bil ki, merd adamdır. Helal süt emmiş. Yok eğer eser elemedi, namerd adamdır” (Azerbaycan dastanları. IV cild, 2005:236-237).

Bundan sonra Köroğlu `Söyle görüm Arab oğlu / Canından küsdüğün var mı?` mızralarıyla başlayan 6 bend 7 heceli koşmasını çalıp söyler. Sözler kula etki etmez ve Köroğlu deneyimden geçemeyen kulu keleş olarak destesine kabul etmez.

Bundan başka yine şiirin, sazın gücünü Köroğlu'nun Kıratı `tedavi` ettiği Hemze'nin Kırat'ı Aparması kolunda görmekteyiz. Köroğlu, hasta, delirmiş atın yanında saz çalıp türkü söylemekle atı iyileştirdiğini söyler. Burada Kırat'ı kurtarmak için söylenmiş bir hiyle olsa da, bu fikir aslında yalan değil ve destancılık geleneğinde bir çok örneğine raslamaktayız. Bade içmiş aşık adayı gördüğü rüyadan sonra bazen 3, bazen 40 gün baygın kalır. Bu durumda aynen Köroğlu'nun söylediği gibi `ahl-i hal` birinin başuşunda saz çalmasıyla kendine gelir.

Türk halklarının ortak eposu Köroğlu yüzyıllardır insanların hafızasında canlılığını ve tazeliğini korumağı başarmış ölmez söz yapıtıdır. Köroğlu'nun tarihi şahsiyet ve aşık olması bazı tereddütlerle beraber artık kabul olunmuştur. Bir elinde saz, birinde kılıç olan kahraman, zalimin karşısında, mazlumun yanında olmuştur. Köroğlu'nun büyük şöhret

kazanmasında, destanın ayrı ayrı kollarının bu kadar yüksek zirvelere ulaşmasında, yaygınlaşmasında Köroğlu'nun aşıklığının büyük etkisi olmuştur. Sazın sihri, mucizesi destanda bir kaç yerde özellikle (örneklerde verildiği gibi) ele alınmıştır.

Köroğlu'ya kadar ve Köroğlu'dan sonra destanlarımızın tekamül sürecine bakılırsa Köroğlu'ya büyük görevler verildiğini görürüz. Köroğlu bu görevleri başarıya yerine getirmiştir. Eski Türk halk hikayeciliği geleneğinden gelme bahadırılık, alplık sıfatları Köroğlu'ya da verilmiştir. Mitoloji unsurlara sadık kalan geleneksel mitolojik yardımcıları Köroğlu'da da yer var. Kahramanın atının derya atlarının soyundan gelmesi, kılıcının gök taşından olması, bir de sihirli narası onu mitolojik kahramanlara, eski destan geleneğimizin bir parçasına dönüştürüyor. Köroğlu'nun Batı versiyonunda bazı derlemelere göre Bingöl dağlarının sihirli suyundan, Azerbaycan'daki bazı derlemelere göre Goşabulak suyundan içerek güç kuvvet kazanan, aynı zamanda aşıklık vergisi, bade içme geleneğini tamamlayan kahraman bir hak aşığı zirvesine yükseliliyor.

Şairliği ve aşıklığı ile Köroğlu gerçekçi kimliğe bürünüyor. Bir destan kahramanı olan Aşık Köroğlu, Köroğlu mahlasıyla söylenen tüm türkülerin sahibidir. Destancılık geleneğine göre bu böyle kabul edilmiştir. Ama destanda başka kahramanların dilinden söylenen türküler de vardır ve bu bize bu sonucu vermekte ki, Köroğlu destanı ister şüurselliği, tehkiyesi, ister yayılma ve sevilme arealı olarak hem çok kadim, kökleri Orta Asya'ya, Altaylar'a, geleneksel mifoloji destanlarımıza kadar uzanan çok eski ve hem de yeni yeni kollarının oluşmakta olduğu, hergün yeni şüirler, kahramanlarla beslenen çok genç bir destandır.

Köroğlu destanı bugün Sibiry'a'dan Balkan'lara kadar Türkçe konuşulan hemen hemen bütün coğrafyalara yayılmış durumdadır. En kadimden en yeniye, Doğudan Batıya kadar bütün versiyonlarda ortak ve farklı yönleriyle destanın kahramanı Köroğlu hem kahramanlıklarıyla, hem aşıklığıyla halkın sevgisini kazanmış ölümsüz bir kahramandır.

Kaynaklar

Azerbaycan dastanları. IV cild, (2005) Bakı, Çıraq.

Boratav P. N. (1988) *Halk hikayeleri ve halk hikayeciliği*, İstanbul, Adam yayınları.

Büyük Türk klasikleri. I Kitap (1987) Ötüken yayınları, Ankara.

Çemşidov Ş. A. (1977) *Kitabi-Dede Qorqud*. Bakı, Elm.

Edebiyyatşünaslıq terminleri lüğəti (1988) Bakı, Maarif.

Ekinci M. (2004) *Türk dünyasında Koroğlu*, Ankara, Akçağ.

Kaplan M. (1973) *Koroğlu Destanı*. Ankara, Sevinç Matbaası.

Koroğlu. (1975) Tertib edeni M.Y. Tehmasib. Bakı, Maarif.

Memmedov T. (2010) *Koroğlu aşq havaları*, Bakü. Apostrof çapevi.

Önçül K. (2010) *Eski Türk kültürü ve halk edebiyatı ürünlerinde başkaldırı kavramı*. Elazığ, Manas yayınları.

Özturan H. A. (2009) *Maraş ağzı Koroğlu*. Kahramanmaraş, Ukde kitaplığı.

Sadıqov İ. (1998) *Koroğlu kim olub?* Bakı, Azərneşr.

Türkmen F. (1983) *Koroğlu Destanının Orta Asya Rivayetleri*. Koroğlu Semineri Bildirileri, Ankara.